

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

UOT 821.512.162 (091)

“KİTABI-DƏDƏ QORQUD” VƏ AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİ: QALIN OĞUZ ELİ

AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik İ.Ə.Həbibbəyli

Açar sözlər: Dədə Qorqud, dövlətçilik, Qalın Oğuz eli

Müstəqillik dövründə “Kitabi-Dədə Qorqud”un möhtəşəm ədəbi abidə kimi həm də milli dövlətçilik tariximizin Ata kitabı miqyasında da tədqiq olunmasına geniş meydan açılmışdır. Son illərdə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında təsvir olunan Qalın Oğuz Elinin Azərbaycan dövlətçilik tarixinin hadisəsi olaraq tədqiqatlarda görünməsinə başlanılmışdır. “Kitabi-Dədə Qorqud”da Qalın Oğuz Eli mövzusu Azərbaycan qorqudşünaslıq elmində dövlət müstəqilliyi dövründə meydana çıxan və XXI əsrdə formalaşan yeni elmi istiqamətdir. “Kitabi-Dədə Qorqud”dan aydın görünür ki, Qalın Oğuz Eli qədim dövrdə oğuz tayfa birlikləri əsasında yaranmış Azərbaycan Oğuz dövlətidir. “Qalın Oğuz Eli” söz birləşməsindəki “El” sözü “tayfa-xalq” və “dövlət” anlayışlarını ifadə edir. Yəni Qalın Oğuz Eli – Qalın Oğuz dövləti və ya Qalın Oğuz tayfa birliyi mənalarını bildirir. “Kitabi-Dədə Qorqud”un müqəddiməsindəki “xanlıq geri qayıda”, boylardakı “Xanım-Sultanım” müraciətlərinə əsaslanmaqla Qalın Oğuz Elinin xanlıq idarəetmə prinsiplərinə əsaslanan bir dövlət quruluşu olduğu anlayışını düşünmək yanlış olardı. Çünki “Dədə Qorqud kitabı”ndakı “xanlıq” sözü xanlıq idarə üsulu mənasında deyil, titul bildirən xanların, xanlar-xanın idarə etdiyi tayfa birliyi anlamında işlədilmişdir, ona görə də “Qalın Oğuz Eli” ni XVIII əsrdə Azərbaycan tarixində meydana çıxmış xanlıqların idarəetmə sistemi ilə eyniləşdirmək olmaz. Fikrimizcə, müasir terminologiya ilə desək, Qalın Oğuz Eli parlament tipli idarəetmə prinsipinə əsaslanan bir cəmiyyət olmuşdur. “Dədə Qorqud kitabı”nda xanlar-xanı “Bayandır xanın Divanı” kimi ifadə olunan bu idarəetmə strukturu İç Oğuzla, Dış Oğuzu

özündə birləşdirən Oğuz cəmiyyətindən ibarətdir. Elmi ədəbiyyatlarda bu, bəzən “Xalq Şurası” [15, s.135] və ya “Məsləhət Şurası” da adlandırılmışdır [7, s.134].

“Xanlar-xanı” “Bəylər-bəyi” Bayandır xanın rəhbərlik etdiyi Divanda İç Oğuzu Qazan xan və ya xan Qazan təmsil edir ki, o, Qalın Oğuz Elinin ikinci şəxsi və hərbi rəhbəri, baş qərargah rəisi missiyasını həyata keçirir. Dış Oğuz tayfalarının Divandakı təmsilçisi olan Alp Aruzun Qazan xanla qohumluq əlaqəsi – dayısı olmasına baxmayaraq, onların arasında müəyyən fikir ayrılıqları da vardır. Dədə Qorqudun təqdim etdiyi Divanın sağ və sol qanadlara ayrılması və bu istiqamətlər üzrə hər kəsin yerinin cəmiyyətdə tutduğu mövqeyə görə sıralanması Qalın Oğuz Elində müxtəlif qütbləri birləşdirən sistemli bir cəmiyyətin olduğunu nümayiş etdirir. Bu, həm də Qalın Oğuz Eli Divanının demokratik xarakterə malik olduğunu göstərir. Epos qəhrəmanlarının dilində Bayandır xanın az da olsa “padşah” kimi qələmə verilməsi, fikrimizcə, “Dədə Qorqud kitabı” nüsxələrinin sonralar ayrı-ayrı katiblər tərəfindən üzü köçürülərkən edilmiş əlavələrdəndir. Çünki Dədə Qorqud boylarında Bayandır xan “padşah” sözünün daşdığı avtoritar-despot tipi yox, “El”in başçısı, ağsaqqalı, rəhbəri, yol göstərəni mənasında “bəylərbəyi” anlayışına daha uyğun bir şəxsiyyət kimi canlandırılmışdır. Divanda təmsil edilmiş “tanınmış iyirmi dörd sancaq bəyi” isə bütün oğuz qəbiləsi başçılarından təşkil olunmuş tayfa birliyi mənasını daşıyır. Divanda öz yeri olan Qazılıq Qoca İç Oğuzu təmsil etməklə Bayandır xanın vəziri və Bükdüz Əmənin xidmətində çalışmış din təbliğatçısıdır.

Boylarda baş verən hadisələrin gedişindən Qalın Oğuz Elində əks-kəşfiyyat işi ilə məşğul olan təhlükəsizlik xidmətinin və ailə-niğah, adqoyma məsələlərini tənzimləyən ədliyyə sisteminin də olduğunu müşahidə etmək mümkündür. “Kitabi-Dədə Qorqud”un baş qəhrəmanını Dədə Qorqud isə Qalın Oğuz Elində “Oğuznamə”nin müqəddiməsində deyildiyi kimi, “Oğuzun tamam bilicisi”, “qayıbdən dürlü xəbərlər söyləyən”, “Oğuz qövminin müşkülünü həll edən” [8, s.205] çoxcəhətli səlahiyyətə malik müdrik bir şəxsiyyətdir. Dədə Qorqud Qalın Oğuz Elinin baş ideoloqu və ya ideoloji məsələlər üzrə baş vəziri vəzifəsini həyata keçirmişdir. Qaraca Çoban isə Qalın Oğuz Elində öz elibası, torpağı üçün vətənpərvərlik nümunəsi göstərən sadə adamların ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Qalın Oğuz Elində hakimiyyətin nəsil şəcərəsi üzrə davam etdirilməsinə bir çox işarələr olsa da, igid Beyrək bütövlükdə “El”in və ya Qazan xanın daşdığı baş sərkərdə vəzifəsinin gələcək davamçısı və ya onun oğlu Uruz kimi əsas davamçılarından biri kimi nəzərə çarpır.

Göründüyü kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud” Azərbaycan dövlətçilik tarixinin də mükəmməl abidəsidir. XX əsrin sonlarında əlamətləri görünən, XXI əsrin əvvəllərindən etibarən tədricən genişlənməkdə olan tədqiqatlarda Qalın Oğuz Eli – “bütün qövləri bir xalq kimi görmək” təfəkkürünün ifadəsi [1, s.42], “Böyük Oğuz dövləti” [13, s.409], strukturuna görə “nəhəng bir federativ dövlət” [13], “Oğuzların tayfa ittifaqından... daha yüksək mərhələyə – dövlət quruculuğu mərhələsinə qədəm qoyduqları dövrün keçid hakimiyyəti” [12, s.12] olaraq qiymətləndirilmişdir. Son illərdə Qalın Oğuz Elinin ərazilərinin və sərhədlərinin müəyyən edilməsi qorqudşünaslığın inkişafında yeni olmaqla yanaşı, həm də elmdə milli dövlətçilik anlayışının genişlənməsi və dərinləşməsinin təzahürüdür. Qalın Oğuz Elinin geniş əraziləri Böyük Oğuz dövlətinin bugünkü Azərbaycan coğrafi məkanından geniş olub, ölkəmizin tarixi ərazilərinin hüdudlarını nəzərə çatdırır. Ən son tədqiqatlara əsasən, “Qalın Oğuzun ərazilərinə bir daha nəzər salarsaq, şərti olaraq Aladağ adlandırdığımız torpaqların Gürcüstandan başlayıb Göyçə gölündən, Göyçə dağından keçərək, Əlincəyə

qədər olan ərazilər olduğunu, Dış Oğuzun bu torpaqlardan şərqdə yerləşən Dərbənd, Bərdə, Gəncəyə qədər – bütün Qarabağı əhatə edən ərazilər, İç Oğuzun isə Əlincə qalasından qərbdə Trabzona, Mardinə, Bayburt hasarına, Evnik qalasına qədər olan torpaqlar olduğunu söyləmək mümkündür” [12, s.26].

“Kitabi-Dədə Qorqud”da Qalın Oğuz Eli ərazilərini əhatə edən müdafiə qalaları, giriş qapıları və əsas yaşayış məntəqələri də qeyd olunmuşdur. “Kitab”da Dəmir Qapı Dərbənd Qalın Oğuz Elinin şimaldan girişi və müdafiə qalası, Əlincə isə cənubi-qərbdən yaşayış yeri kimi deyil, düşməndən müdafiə olunmaq üçün qala kimi təqdim olunur. Fikrimizcə, Bayandır xanın və Qazan xanın evinin və iqamətgahının yerləşdiyi Altuntaxt Qalın Oğuz Elinin baş kəndi, paytaxtıdır. Bu o deməkdir ki, Bayandır xanın Divanı və Ağ meydanı da həmin ərazilərdə yerləşmişdir. Etimoloji cəhətdən “Altuntaxt” sözünün daşdığı “Qızıl iqamətgah” mənasının hakimiyyətin taxt-tacı fikrini ifadə etməsi ilə yer bildirən Altuntaxt toponiminin hər ikisi bu məkanın dövlətin, tayfa birliyinin mərkəzi yeri olduğunu düşünməyə əsas verir. Elmi ədəbiyyatlarda “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarındakı Altuntaxta aid coğrafi məkan adlarının Naxçıvan və Qərbi Azərbaycan ərazilərində olmasına dair məlumatlar, Altuntaxtın Naxçıvan ərazisində mövcud olan yerinin təsviri [11, s.103] Qalın Oğuz Elinin baş iqamətgahının mövcudluğunu təsdiq edir.

Deməli, “Kitabi-Dədə Qorqud” oğuznaməsi Qalın Oğuz Eli – Böyük Oğuz dövləti haqqında epopeyadır. “Kitabi-Dədə Qorqud” – Azərbaycanın Böyük Oğuznamə Kitabıdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” – Oğuz Elinin Ata kitabı, Qalın Oğuz Eli – Azərbaycan dövlətçiliyinin bünövrəsidir. “Dədə Qorqud kitabı” – Qalın Oğuz Elinin miladdan əvvəlki birinci minilliyin ortalarından başlayıb, bizim eramızın VII əsrinə qədər davam etməkdə olan keşməkeşli hekayətinin möhtəşəm oğuznaməsidir. Dədə Qorqud boyları – Azərbaycan xalqının milli varlığının və dövlətçilik ənənələrimizin mükəmməl təməli əsəridir. Qalın Oğuz Eli – müstəqil Azərbaycan Respublikasının ədəbi-tarixi sələfidir.

Bütün bunlar Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin “Kitabi-Də-

də Qorqud”un Vətəni haqqında aşağıdakı ümumiləşdirilmiş nəticəni bəyan etməsinə əsas yaratmışdır: “Kitabi-Dədə Qorqud” bütün türk dünyasına məxsusdur, onun Vətəni Azərbaycandır, sahibi Azərbaycan xalqıdır, müstəqil Azərbaycan dövlətidir [6, s.16].

“Kitabi-Dədə Qorqud” Azərbaycan xalqının zəngin mənəviyyata, yüksək milli və bəşəri dəyərlərə malik bir xalq, Azərbaycan Respublikasının isə davamlı və dayanıqlı tarixi ənənələri, möhkəm təməlləri, böyük gələcəyi olan müstəqil bir dövlət olduğunu nümayiş etdirir.

Məlum olduğu kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı 1950-1951-ci illərdə Azərbaycan sovet rəhbərliyi tərəfindən tənqid olunmuş, bu abidənin tədqiqatçıları və nəşirləri “pantürkist” damğası ilə günahlandırılmışlar. Belə ki, 1950-ci ilin may ayında Respublika ziyalılarının növbəti vəzifələrinə həsr edilmiş yığıncaqda “Kitabi-Dədə Qorqud” Azərbaycan xalqı ilə, onun tarixi, folkloru və dili ilə heç bir əlaqəsi olmayan əsər” kimi tənqid atəşinə tutulmuş və eposun “mürtəce burjua millətçilik mahiyyətinin ifşa edilməsi” tələbi irəli sürülmüşdür.

Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının 24 may 1951-ci ildə keçirilmiş XVIII qurultayında da Azərbaycan K(b)P MK-nın birinci katibi Mir Cəfər Bağirovun məruzəsində “Kitabi-Dədə Qorqud” daha kəskin şəkildə tənqid edilmiş, dastana qarşı aşağıdakı ağır ittihamlar ifadə olunmuşdur: “Bəzi ədəbiyyatşünaslar və yazıçılar siyasi sayıqlığı və məsuliyyət hissini itirərək uzun illər ərzində bu zərərli, xalqa zidd kitabı (Kitabi-Dədə Qorqud – İ.H.) Azərbaycan eposu adı ilə təbliğ etmişlər. “Kitabi-Dədə Qorqud” xalq eposu deyildir: bu kitab başdan-başa soyğunçuluq və qırğın məqsədi ilə Azərbaycana gələn oğuz köçəri tayfalarının hakim yuxarı təbəqəsini tərifləməyə həsr edilmişdir. Bu kitab tamamilə millətçilik zəhəri ilə doludur, müsəlman olmayan başqa xalqlara, əsasən, qardaş gürcü və erməni xalqlarına qarşı yazılmışdır.

Bu kitabın nəşr olunması Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası rəhbərlərinin və Ədəbiyyat İnstitutunun kobud bir səhvi hesab edilə bilər [9].

Bundan sonra respublikada ideoloji sahə ilə məşğul olan bütün qurumlarda: Yazıçılar İt-

tifaqında, Elmlər Akademiyasında, rəsmi dövlət mətbuatında “Kitabi-Dədə Qorqud”un, onun tədqiqatçıları və nəşirlərinin əleyhinə geniş siyasi-ideoloji təbliğat kampaniyası təşkil olunmuş və nəticədə 1951-ci ildə eposun nəşri və tədqiqi qadağan edilmiş, bu ədəbi abidə ilə əlaqədar olan elm adamları müvafiq şəkildə cəzalandırılmışlar.

Yalnız 1956-cı ildə ölkədə Sovetlər İttifaqının başçısı İosif Stalinlə əlaqədar şəxsiyyətə pərəstişin qalıqlarının aradan qaldırılması haqqında rəsmi dövlət qərarları meydana çıxdıqdan sonra tanınmış Azərbaycan alimləri Məmməd Arif, Həmid Araslı, Əbdüləzəl Dəmirçizadə və Məhəmməd Hüseyn Təhmasibin respublikanın əsas partiya mətbuat orqanı olan “Kommunist” qəzetində çap etdirdikləri “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları barədə” adlı məqalə ilə bu böyük ədəbi abidəyə bəraət qazandırmaq mümkün olmuşdur [10]. Azərbaycan qorqudşünaslıq elminə “Bəraət məqaləsi” kimi daxil olmuş bu yazıda “Kitabi-Dədə Qorqud”un əsl obyektiv elmi qiyməti verilmiş və bu nadir ədəbi abidədən imtina etməyin zərəri yüksək vətəndaşlıq səviyyəsində xüsusi olaraq vurğulanmışdır: “Azərbaycan xalqının qədim mədəniyyət abidələrindən biri də “Kitabi-Dədə Qorqud” adı ilə məşhur olan qəhrəmanlıq dastanlarıdır. Xalqımızın orta əsrlər həyatında baş vermiş tarixi, mədəni hadisələrin öyrənilməsi üçün çox böyük əhəmiyyətə malik olan bu zəngin xalq yaradıcılığı məhsulu son illərdə böyük bir yanlışlıq nəticəsi olaraq düzgün qiymətləndirilməmiş, hətta Azərbaycan xalqı ilə əlaqəsi olmayan zərərli bir əsər kimi qələmə verilmişdir. Tariximizin, ədəbiyyatımızın, dilimizin, folklorumuzun, etnoqrafiyamızın öyrənilməsi üçün çox zəngin bir mənbə olan bu qiymətli abidəni... obyektiv bir şəkildə tədqiq etmək alimlərimizin qarşısında duran təxirəsalınmaz şərəfli bir vəzifədir. ... Belə bir abidədən imtina etmək, onu zərərli bir şey kimi qələmə vermək tarixi abidələrə vicdanla yanaşmamaq deməkdir” [13].

Dövrün ideoloji prinsiplərinə uyğun olaraq, rəsmi qurumların rəhbərləri “Kitabi-Dədə Qorqud”a münasibətdə yanlış mövqə tutduqlarını etiraf etməli olmuşlar. Bununla belə, “Kitabi-Dədə Qorqud”un Azərbaycanda ilk nəşri və

tədqiqatçılarından biri olmuş Həmid Araslının bu ədəbi abidəni tənqid etməkdən boyun qaçırması, mətbuatda yazıldığı kimi “səhvlərini malalamağa çalışması” [5] elm tariximizdə iz salmışdır. Qorqudşünaslıqda bu hadisə Həmid Araslının “öz mövqeyini sona qədər müdafiə etməsi” kimi qiymətləndirilmişdir: “Həmid Araslı 1951-ci ildə “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsi ilə bağlı elmi fəaliyyətinə görə tənqidlərə və təqiblərə məruz qaldıqda belə, bu abidənin qəhrəmanlarına qarşı irəli sürülən ittihamları qətiyyətlə rədd edirdi. O, müzakirələr zamanı “Kitabi-Dədə Qorqud” boy-larının milli folklor mədəniyyətimiz üçün yad olmadığını bildirməklə, onun ədəbiyyat tarixindən, dərsliklərdən çıxarılması barədə qərəzli göstərişlərin xüsusi məqsəd daşdığını dəfələrlə qeyd etmişdi” [4, s.111].

Eyni dövrdə Türkmənistanda da “Kitabi-Dədə Qorqud” dövlət səviyyəsində tənqid olunmuş, qorqudşünas alimlər və nəşirlər: “Qorqud Ata” kitabının türkmən variantını 1950-ci ildə çap etdirmiş professor Məti Kosayev (1906-1984) və həmin kitabın elmi redaktoru, akademik Baymuhəmməd Qarriyev (1914-1981) və nəşriyyat redaktoru Orazməmməd Abdalov (1909-?) 25 il müddətinə ən ağır cəzaya məhkum edilmişlər. Eyni zamanda “Qorqud Ata” kitabı ilə əlaqədar tədqiqatlar aparmış akademik Aman Kəkilov (1912-1974), Rəhman Rəcəbov və başqaları “pantürkist” adı ilə damğalanmışlar [15, s.408-416]. Mənbələrdən öyrənirik ki, Sovet hökumətinin rəhbəri İosif Stalinin ölümündən və şəxsiyyətə pərəstişin aradan qaldırılması haqqında SSRİ miqyasında tədbirlər həyata keçirildikdən sonra – 1956-cı ildə “Kitabi-Dədə Qorqud”un Türkmənistandakı tədqiqatçıları və nəşirləri bəraət almışlar [13, s.412]. Sonralar Türkmənistanda “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden nüsxəsi 1995-ci ildə filologiya elmləri doktorları Ata Annanurov və Toyly Quzuçiyev tərəfindən nəşr edilmişdir. Görkəmli türkmən alimi Annaqurban Aşurov 1997-ci ildə “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden və Vatikan nüsxələrini bir yerdə Aşqabadda çap etdirərək türkmən oxucularına çatdırmışdır [2, s.238]. Bundan başqa, 2015-ci ildə “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden nüsxəsi akademik Annaqurban Aşurovun geniş Sözdardı məqaləsi ilə Türkmənistan

Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutu tərəfindən nəfis tərtibatla nəşr edilmişdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un bütövlükdə Azərbaycan xalqına qaytarılması və ona aid olmasının tam təsdiq edilməsi, qorqudşünaslığın geniş miqyas alması xalqımızın ümummilli lideri, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyi haqqında imzaladığı 20 aprel 1997-ci il tarixli Fərmanından sonra ölkəmizdə və dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində həyata keçirilmiş genişmiqyaslı siyasi-ideoloji, ədəbi-mədəni tədbirlər sayəsində baş vermişdir. “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileyi münasibəti ilə 9 aprel 2000-ci il tarixində dövlət səviyyəsində keçirilən yubiley mərasimində ulu öndər Heydər Əliyevin tarixi nitqində deyilmiş aşağıdakı sözlər bu möhtəşəm ədəbi abidəyə əbədi olaraq verilmiş siyasi bəraətin parlaq ifadəsidir: “Bizim zəngin tariximiz, qədim mədəniyyətimiz və milli-mənəvi dəyərlərimiz “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda öz əksini tapmışdır. Bu epos bizim ümumi sərvətimizdir və hər bir azərbaycanlı onunla haqlı olaraq fəxr edə bilər. Dastanın məzmununu, mənasını, onun hər bir kəlməsini hər bir azərbaycanlı məktəbdən başlayaraq bilməlidir. Gənclik bu kitabı nə qədər dərinləndirə bilsə, millətini, xalqını, vətənini, müstəqil Azərbaycanı bir o qədər sevməkdir” [6, s.7].

Milli dövlətçilik meyarları əsasında qiymət verib, onu yeni nəslin vətənpərvərlik və milli-mənəvi özünüdərk dərslisinə çevirmək görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin “Kitabi-Dədə Qorqud”a münasibətinin aparıcı xəttini müəyyən edir. Qorqudşünaslıqda doğru olaraq deyildiyi kimi, ulu öndər Heydər Əliyevin yanaşmasında bu dastan hər sözü, hər cümləsi milli dövlətçilik tarixinin əməli təcrübəsi və fəlsəfi ilə yoğrulmuş eposdur” [4, s.83].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2004-cü ildə Brüsseldə Dədə Qorqudun heykəlinin açılışında iştirak etməsi, xüsusən “Azərbaycan Respublikasındakı monumental heykəltəraşlıq abidələri, xatirə-memorial və memarlıq kompleksləri haqqında” 12 aprel 2007-ci ildə qəbul edilmiş Sərəncamı əsasında 2013-cü ildə Bakı şəhərində Dədə Qorqudun abidəsinin ucaldılması və “Dədə Qorqud

dünyası tarixi-etnoqrafik kompleksi”nin yaradılması mühüm ictimai-mədəni hadisədir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Kitabi-Dədə Qorqud”un alman dilində ilk tərcüməsi və nəşrinin 200 illiyinin qeyd edilməsi haqqında” 20 fevral 2015-ci il tarixli Sərəncamı əsasında ölkə və dünya miqyasında keçirilmiş elmi-mədəni tədbirlər, çap olunmuş kitablar yüksək ideya bədii xüsusiyyətlərə malik olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un beynəlxalq aləmdə Azərbaycan xalqına məxsus ədəbi abidə olmasının bir daha təsdiqinə çevrilmişdir. Prezident İlham Əliyevin aşağıdakı fikirləri “Kitabi-Dədə Qorqud”un Azərbaycan xalqının tarixində və taleyində oynadığı rolu aydın şəkildə nəzərə çarpdırır: “Kitabi-Dədə Qorqud” Azərbaycan xalqının milli sərətidir. Bu əsərdə Azərbaycan xalqının keçmiş həyat tərzini, məişəti, psixologiyası əks olunmuşdur. Əsərin qəhrəmanlarının adlarını Azərbaycanın çoxsaylı yaşayış məntəqələrində görmək olar. Bu əsərdə Azərbaycan toponimləri əks olunmuşdur. Bir sözlə, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı Azərbaycan xalq ədəbiyyatının yazılı abidəsidir. Bu dastan hər bir azərbaycanlı üçün əzizdir [3].

“Kitabi-Dədə Qorqud”un elm aləminə tanıdılmasının 200 illiyi münasibətilə tanınmış alman şərqşünası Henrix Fridrix fon Ditsin 1815-ci ildə çap etdirdiyi “Homerinki ilə müqayisədə yeni aşkarlanmış Oğuz siklopu” məqaləsinin “Basatın Təpəgözü öldürməsi” boyu ilə birlikdə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi tərəfindən iyirmi beş dildə kitab halında çap edilərək ictimaiyyətə çatdırılması “Kitabi-Dədə Qorqud”a yenidən qayıdışı və ölkəmizdə azərbaycançılıq ideologiyasının, milli-mənəvi dəyərlərin dərinləşdirilməsi proseslərinin geniş miqyasda inkişaf etdirilməsini təmin etmişdir.

Müstəqillik illərində “Kitabi-Dədə Qorqud” epopeyası Azərbaycandan başqa, digər türk dövlətlərində və xarici ölkələrdə dünya dillərində dəfələrlə nəşr olunmuş, haqqında çoxsaylı tədqiqatlar meydana çıxmışdır.

“Kitabi-Dədə Qorqud” epopeyası hazırda Azərbaycanın dünya ədəbiyyatına bəxş etdiyi ən məşhur əsərlərdən biri və milli dövlətçilik təfəkkürünün canlı abidəsi kimi qəbul olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. *Anar*. Dədə Qorqud dünyası. Bakı, XXI Yeni Nəşrlər Evi, 1999
2. *Annaqurban Aşurov*. Xalq ruhunun sönməz ifadəsi // *Kitabi-Dədəm Qorqud*. Sözdər. Aşqabad, 2015
3. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Bakının Nərimanov rayonunda ucaldılan “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsinin və yeni salınan “Dədə Qorqud” parkının açılış mərasimində nitqi // “Azərbaycan” qəzeti, 14 dekabr 2013-cü il
4. *Calal Qasımov*. “Kitabi-Dədə Qorqud”un yasaqlanması. Bakı, Nurlan, 2013
5. “Ədəbiyyat qəzeti”, 5 may 1951-ci il
6. *Heydər Əliyev*. Milli varlığımızın mötəbər qaynağı // *Dədə Qorqud dünyası (məruzələr, məqalələr)*. Bakı, Öndər, 2004
7. *Xəliyəddin Xəlilli*. Türk mənəviyyatı tarixində “Oğuz xaqan” və “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları. Bakı, Elm və təhsil, 2015
8. *Kitabi-Dədə Qorqud*. F.Zeynalov və S.Əlizadə nəşri (çapa hazırlayan və ön sözün müəllifi: İsa Həbibbəyli). Bakı, TEAS-Press, 2016
9. “Kommunist” qəzeti, 26 may 1951-ci il
10. *M.Arif, H.Araslı, Ə.Dəmirçizadə, M.H.Təhmasib*. “Kitabi-Dədə Qorqud” barədə // “Kommunist” qəzeti, 17, 26 mart 1957-ci il
11. *Səfərəli Babayev*. Naxçıvanda “Kitabi-Dədə Qorqud” toponimləri. Naxçıvan, Əcəmi, 2017
12. *Tərhan Quliyev*. Ədəbiyyatımızın və tariximizin bir parçası // *Dədə Qorqud*. Vatikan nüsxəsi (transliterasiya, müqəddimə və şərhlərin müəllifi: Tərhan Quliyev). Bakı, Xan, 2018
13. *Tofiq Hacıyev*. Dədə Qorqud kitabı // *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi*. 6 cildə, I c. Bakı, Elm, 2004
14. *Александр Якубовский*. «Китаби-Деде Коркуд» и его значение для изучения туркменского общества в эпоху раннего средневековья // *Книга моего Деда Коркута* (перевод: В.В.Бартольд). Баку, ИНЭ-XXI, 1999
15. *Мурадгелди Соегов*. О туркменских изданиях и издателях огузского народного эпоса «Книга моего Деда Коркута» // *Вестник Удмуртского Университета*. Серия история и филология. Ижевск, т. 27, №3, 2017

AMEA-nın Rəyasət Heyəti
isa.habibbeyli@science.az

«KITABI-DADA GORGUD» AND AZERBAIJANI STATEHOOD: KALIN OGUZ ELI**I.A.Habibbayli**

The issues of statehood in the epos of "Kitabi-Dada Gorgud" are studied in the article. The structure, character and significance of the "Kalin Oguz Eli" tribal union are described in this literary monument. Kalin Oguz Eli is the literary-historical predecessor of the independent Azerbaijani state

Keywords: *Dada Gorgud, statehood, Kalin Oguz Eli*

«КИТАБИ-ДАДА ГОРГУД» И АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ: КАЛЫН ОГУЗ ЭЛИ**И.А.Габиббейли**

В статье рассматриваются вопросы государственности в эпосе "Китаби-Дада Горгуд". В этом литературном памятнике описаны структура, характер и значение союза племен «Калын Огуз Эли». «Калын Огуз Эли» - литературно-исторический предшественник независимого Азербайджанского государства.

Ключевые слова: *Дада Горгуд, государственность, Калын Огуз Эли*